

UOT:82-09.

CƏFƏR CABBARLININ SATİRİK ŞEİRLƏRİNDƏ TƏNQİD HƏDƏFLƏRİ VƏ ONLARIN ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQDA QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ*Məmmədova Könül Vəqif qızı**Gəncə Dövlət Universiteti*konul282018@mail.ru

Xülasə: Cəfər Cabbarlı XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının, mədəniyyətinin və incəsənətinin inkişafında müstəsna rol oynamış görkəmli dramaturq, nasir, şair, jurnalist, tərcüməçi, kinossenarist, tənqidçi və teatrşünasdır. C.Cabbarlı - ən emosional söz ustalarından biri idi: o, iti analitik təfəkkürə və alovlu, hiddət dolu bir qəlbə sahib idi. Cəfər Cabbarlının çoxşaxəli yaradıcılığı dərin milli köklərə malikdir: o, xalq ədəbiyyatı ənənələrinə malik olan milli ədəbiyyatı, eləcə də zəngin Şərq ədəbiyyatı ənənələri ilə sıx bağlıdır.

Məqalə Cəfər Cabbarlının satirik şeirlərində əsas tənqid hədəflərini və onların ədəbi-estetik funksiyasını araşdırır. Əsas diqqət cəmiyyətin geriliyi, rüşvətxorluq, riyakar din xadimləri və qadın hüquqlarının məhdudlaşdırılması kimi mövzuların bədii inikası üzərində cəmlənmişdir. Eyni zamanda, tənqidçilərin və ədəbiyyatşünasların Cabbarlının satirik irsinə verdiyi qiymət təhlil olunur. Məqalədə şairin tənqidi realizm prinsiplərinə əsaslanan poeziyasının Azərbaycan ədəbiyyatındakı rolu vurğulanır.

Açar sözlər: Cəfər Cabbarlı, satirik şeirlər, tənqidi realizm, rüşvətxorluq, cəmiyyətin geriliyi, qadın hüquqları, dini riyakarlıq.

Ключевые слова: Джафар Джаббарлы, сатирические стихи, критический реализм, взяточничество, отсталость общества, женские права, религиозное лицемерие.

Keywords: Jafar Jabbarly, satirical poetry, critical realism, corruption, social backwardness, women's rights, religious hypocrisy

Cəfər Cabbarlı XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının, mədəniyyətinin və incəsənətinin inkişafında müstəsna rol oynamış görkəmli dramaturq, nasir, şair, jurnalist, tərcüməçi, kinossenarist, tənqidçi və teatrşünasdır. C.Cabbarlı - ən emosional söz ustalarından biri idi: o, iti analitik təfəkkürə və alovlu, hiddət dolu bir qəlbə sahib idi. Cəfər Cabbarlının çoxşaxəli yaradıcılığı dərin milli köklərə malikdir: o, xalq ədəbiyyatı ənənələrinə malik olan milli ədəbiyyatı, eləcə də zəngin Şərq ədəbiyyatı ənənələri ilə sıx bağlıdır.

Onun satirik əsərləri müasirləri tərəfindən birmənalı qarşılanmamışdır. Onun şeirlərinin dərk edilməsi prosesində subyekt, obyekt və adresat arasındakı mürəkkəb qarşılıqlı əlaqənin mövcudluğu şeirlərin məna dərinliyini özündə əks etdirmişdir. Belə ki, misraların arxasında sənətkarın həqiqi simasını görərək, onun obyektə yönəlmiş "gülüş ölçüsünü" müəyyən etdikdə, müəllif və oxucu arasında dialoji ünsiyyət prosesini görmək olar.

C.Cabbarlının baxışları daim onun demokratik ideallarına zidd olan gerçəkliyə yönəlirdi. O, yaradıcılıq potensialı və istedadının genişliyi baxımından məharətli söz ustasıdır. Ədəbiyyatşünas Asif Rüstəmli C.Cabbarlı haqqında yazır: "Cəfər Cabbarlının zəngin və təkrarsız ədəbi irsi, nurlu və məzmunlu sənətkar ömrü, mübariz və parlaq şəxsiyyəti zaman-zaman ədəbi tənqidin, oxucu və tamaşaçı auditoriyasının diqqət mərkəzində zərif və unudulmaz izlər buraxmışdır" [3. s.5-6]. Dahi dramaturqun həyat və yaradıcılığını dərinlənən araşdıran ədəbiyyatşünas alim daha sonra qeyd edir: "C.Cabbarlı şəxsiyyətinin böyüklüyünü, sənətinin qüdrətini şərtləndirən amillərdən biri də odur ki, bütün siyasi təzyiqlərə baxmayaraq, 30-cu illərin qasırğaönü Azərbaycanının qara cildli tarix kitabını vərəqləməyə nail olmuş, cəsəratlı addım atmış, qaranlıq səhifələrə həqiqət işığı salmağı bacarmışdır. Sözün əsl mənasında o, tarixi gerçəkliyə güvənən bədii həqiqətlər ustasıdır" [4. s.42]

Cəfər Cabbarlı Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri kimi yalnız dramaturgiya və nəsr sahəsində deyil, poeziyada da mühüm iz qoymuşdur. Onun satirik şeirləri dövrünün sosial-siyasi problemlərini əks etdirərək maarifçilik, yenilikçilik və tənqidi realizm ideyalarına xidmət etmişdir. Cəfər Cabbarlı, Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri olaraq, satirik şeirləri ilə cəmiyyətin müxtəlif problemlərini tənqid etmişdir.

Cəfər Cabbarlının "Görməmişəm, eşitmişəm" şeiri satirik lirika nümunəsidir. Şair burada tənqidi realizm üslubundan istifadə edərək cəmiyyətin problemlərini kəskin şəkildə ifşa edir. Şeirdə xalqın passivliyi, ziyalıların riyakarlığı, dövlət adamlarının biganəliyi və ümumi sosial ədalətsizliklər tənqid edilir.

Şeirin əsas mövzusu cəmiyyətin fərqli təbəqələrinin mənəvi çöküşüdür. Cabbarlı burada xalqın passiv gözləntilərlə yaşamasını, ziyalıların və ruhanilərin cəmiyyətdən uzaq düşməsinə, sosial ədalətsizliyin hökm sürdüyünü tənqid edir. Əsas ideya ondan ibarətdir ki, xalq və ziyalılar cəmiyyətin problemlərinə qarşı biganə olduqca, vəziyyət dəyişməyəcək və bu gerilik davam edəcək. İlk misralarda xalqın ümumi vəziyyəti təsvir edilir, onların qeyri-müəyyən gözləntilərlə yaşadığı vurğulanır.

Heyf ola millət anlamır vay bunun iddiasını,
Harda görürsə der: bular babıdı, narı gözləyir,
Millətin ər cavanları zirveyi-darı gözləyir.
Yoxdu qənilərin qəmi, eyləyir eyşi-işrəti,
Millətin ehtiyacını görməyə yox bəsirəti,
Bircə dilənçi görcəyin cuşə gəlir də qeyrəti.

Burada ziyalı təbəqənin öz vəzifəsini yerinə yetirmədiyi, yalnız şəxsi maraqlarına xidmət etdiyi göstərilir. Dini şəxslərin ibadəti səmimi deyil, onlar maddi maraqlarla hərəkət etməsinə diqqət yetirilir. Belə ki, küçələrdə aclıq içində yaşayan insanlar var, amma cəmiyyət bu vəziyyətə biganədir. Bu isə öz növbəsində ümumi bir ümitsizlik və laqeydlilik mənzərəsi yaradır. Şair cəmiyyətin bu vəziyyətindən narahat olduğunu bildirir. Cabbarlı şeirdə müxtəlif metaforalar, ironiya və kinayə, təzadlar, epitetlər, təşbehlərdən istifadə edir: "Bağı-behiştə istəyib, çeşmi-xumarı gözləyir"— burada insanların qeyri-real xəyallara qapıldığı oxucuya çatdırılır. "Millətin ər cavanları zirveyi-darı gözləyir"— yəni millətin gəncləri heç bir ciddi fəaliyyət göstərmir, ancaq gözləmə mövqeyindədir. "Baxmayır ac qalanlara, beş şahı varı gözləyir" - yəni varlılar kasıbların halına baxmır, yalnız öz mənfəətlərini düşünür.

Bu şeir XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan cəmiyyətində baş verən sosial və siyasi proseslərə işıqlandırır. O dövrdə cəmiyyət böyük dəyişikliklərə hazırlaşdı, lakin bu dəyişikliklərin qarşısında ciddi maneələr var idi. Cabbarlı, digər maarifçi-realistlər kimi, millətin oyanışını istəyirdi, lakin xalqın passivliyini və ziyalıların riyakarlığını tənqid edirdi. Cabbarlı dini inancların öz şəxsi maraqları üçün sui-istifadə edən riyakar mollaları sərt tənqid edirdi. O, maarifçi mövqedən çıxış edərək dini fanatizmi və onun cəmiyyətə vurduğu ziyanı satira yolu ilə təsvir edirdi.

Cabbarlı qadın azadlığı məsələsinə xüsusi diqqət yetirən yazıçılardan biri idi. O, feodal-patriarxal düşüncə tərzini və qadın hüquqlarının tapdalanmasını satirik dillə tənqid edirdi. Onun şeirlərində köhnə adət-ənənələrə bağlı olan geridə qalmış mentalitetin cəmiyyətin inkişafına mane olduğu vurğulanır.

Cəfər Cabbarlının "Qızıma" adlı satirik şeiri, müəllifin dövrün cəmiyyətindəki müəyyən qüsurlara, xüsusilə də qadın tərbiyəsi və cəmiyyətin qadına münasibəti ilə bağlı problemlərə ironik yanaşmasını əks etdirir. Şeirdə müəllif öz qızına tövsiyələr verir, lakin bu tövsiyələr birbaşa deyil, satirik çalarlarla təqdim olunur.

Nə rəvadır salasan möhnətə qəmsiz başını,

Edəsən xalqın arasında xəcil qardaşını;
Get bişir evdə, bala, düşbərəni, bozbaşını,
Verginən meylini xingalə, fisincanə, qızım! [1. s.101]

Şeirdə müəllif sanki öz qızına dövrün adət-ənənələrinə uyğun bir tərbiyə verir, ona itaətkar, müti olmağı məsləhət görür. Lakin əslində bu tövsiyələrdə incə bir ironiya var. O, cəmiyyətin qadına yüklədiyi stereotipləri qabardır və bu yanaşmanı ifşa edir. Məsələn, şeirdə qadının həmişə susmalı, öz fikrini açıq şəkildə ifadə etməməli olduğu vurğulanır. Bu, əslində müəllifin ironik üslubu ilə cəmiyyətin geridə qalmış düşüncələrinə qarşı çıxmasıdır. Cabbarlı qadının savadsız və dünyagörüşsüz yetişdirilməsini də satirik dillə tənqid edir. O, sanki öz qızına öyrənməməsini, kitab oxumamasını məsləhət görür, lakin bu, açıq-aydın tərs məntiqlə təqdim olunur. Müəllif, əslində, cəmiyyətin savadsız qadın yetişdirmək ənənəsini ələ salır və bunun necə absurd olduğunu göstərir.

Fikrini vermə nə elmə, nə də ürfanə, qızım!
Çoxdur elmin zərəri din ilə imanə, qızım!
Oxuyub elmi, evin eyləmə viranə, qızım!
Yoxdur elmin səməri qövmi-müsəlmanə, qızım!

Şeirdə qadının yalnız gözəlliyi ilə ön plana çıxması, ağıl və bilikdən daha çox xarici görünüşünə əhəmiyyət verilməsi tənqid olunur. Müəllif, sanki qızına ancaq gözəl olmağı, lakin ağıllı olmamağı tövsiyə edir. Bu da cəmiyyətdə qadına verilən dəyərin yanlış istiqamətini göstərən bir ironiyadır. Müəllif qadının yalnız ev işləri ilə məşğul olması, ərinə itaət etməsi, onun sözündən çıxmaması kimi fikirləri satirik şəkildə təqdim edir.

Cəfər Cabbarlının "Qızıma" şeiri, satiranın gücü ilə cəmiyyətin qadınlara olan yanaşmasını açıq şəkildə ifşa edir. Müəllif, ironiya və tərs məntiqlə təqdim etdiyi fikirlərlə oxucunu düşündürməyə və qadınların daha azad, savadlı və müstəqil olmaları üçün çağırış etməyə çalışır. Şeirin əsas məqsədi cəmiyyətin yanlış qəliblərini göstərmək və bu baxışları dəyişdirmək üçün insanları maarifləndirməkdir. Beləliklə, Cabbarlı dövrün patriarxal baxışlarını tənqid edir və bunun nə qədər məhdudlaşdırıcı olduğunu göstərir.

"Hüriyyət və təsəttüri-nisvan" şeirində Cabbarlı qadınların azadlığı və cəmiyyətdəki mövqeyi mövzusunı tənqid edir. "Arvadlar deyirlər" və "Kişilər deyirlər" şeirlərdə müəllif cəmiyyətdəki qadın və kişi rollarını, onların bir-birinə qarşı münasibətlərini satirik şəkildə təsvir edir.

Düşbərə, bir filməsəl, şit düşər isə əgər,
Evdə qiyamət salır, hər nə bilirsə söyər;
"Adə, a heyvan qızı", yoxmudur aqlın mægər?
Dinsə əgər arvadı, haydı, doyunca döyər.

(Arvadlar deyirlər) [1.s. 111]

Bir qədri bu məktəbdən uzaq, sadəcə qızıdır,
Zalım qızı həs-hüs tanımaz, sanki öküzdür,
Sındırdı, güvəc boşqabı guya ki, donuzdur,
Hər nə desələr arvada, vallahı ki, düzdür.

(Kişilər deyirlər) [1. s. 112]

Cəfər Cabbarlının "Halın necədir?" şeirində həm hiperbola, həm də alleqoriya vasitələrindən istifadə olunur. Şeir bir növ sosial və siyasi vəziyyəti tənqid edən, satirik bir mətn olaraq qəbul edilə bilər.

Şeirdə hiperbolik təsvirlər cəmiyyətin və fərdlərin vəziyyətinin şişirdilərək təqdim edilməsi məqsədini güdür. Hiperbolaya misal olaraq:

Söyləyirdin bizə daim niyə bu qədr yalan
Ki, uzun oynanacaq səhnədə "Arşın mal alan?"

Öləcək səhnə, drama, nə ki, var yerdə qalan.

Təzə cəmiyyət açıblar, nə yatıbsan, bir oyan.

Di bu cəmiyyətə məqsudi-məalın necədir?

Millətin halı üçün fikrü xəyalın necədir? [1.s.140-141]

"Öləcək səhnə, drama, nə ki, var yerdə qalan." Burada "drama" və "səhnə"nin ölməsi ifadəsi, cəmiyyətin və sənətin çox mənasız bir hala gəldiyini, hətta bu məsələnin artıq mövcudluğunun mümkün olmadığını göstərmək üçün istifadə olunur. Bu, dövrün ədəbi və sosial reallıqlarını şişirdilmiş şəkildə təqdim edir.

"Aktyorlar yığışib axırı etdi hümmət" Bu mısradə "axırı etdi hümmət" ifadəsi, hər şeyin artıq çox gec olduğu və cəmiyyətdəki problemlərin həll edilmədiyi mənasında istifadə edilərək vəziyyətin böyüdülməsi məqsədini güdür. Hiperbolalar, oxucuda şeirə dramatik bir təsir bağışlayır və sosial vəziyyətin acınacaqlı halını daha da gücləndirir.

Şeir həm də alleqoriya (simvolizm) vasitəsilə cəmiyyətin durumunu tənqid edir. Alleqoriya vasitəsilə verilən simvollar, oxucunun şeirə yalnız sözlər üzərindən deyil, həm də dərin bir mənə səviyyəsindən yanaşmasını təmin edir.

"Səhnə" və "drama" şeiri boyunca istifadə edilən "səhnə" və "drama" simvolları, cəmiyyətin həyatını və onun təcrübələrini bir teatr oyununa bənzədir. Bu "səhnə" sadəcə teatr və ya incəsənət anlayışları ilə məhdudlaşmır, həm də cəmiyyətin günümüzdəki vəziyyətini təmsil edir. Bu, cəmiyyətin özünü yalanlar və səhvlər üzərində qurması ilə bağlı bir mesajdır.

"Aktyorlar yığışib" və "artistlər": Burada aktyorlar və artistlər bir növ cəmiyyətin "göstəriş" və "sahə" ilə maraqlanan və gerçəklə əlaqəsi zəif olan şəxslərini təmsil edir. Bu da cəmiyyətdəki boşluq və təmkimli yanaşmaların təzahürüdür.

Cəfər Cabbarlı əsərlərinin fərqli keyfiyyətləri -sadə, təvazökar süjetlər, xalq ruhu, orijinallıq və obrazlarına qarşı yumşaq, bəzən kədərə, bəzən isə qəzəbə çevrilən yumoristik münasibətdir. Lakin bu, onun təsvir etdiyi mənfi cəhətlərə qarşı liberal münasibət bəslədiyini ifadə etmir. O, incə yumor vasitəsilə oxucunu xəbərdar etməyə, bu hadisələrin - istər ikiüzlülük, istər riyakarlıq, istərsə də soyğunçuluq və ya zorakılığın mümkün mənfi nəticələrinin qarşısını almağa çalışırdı. Onun obrazları həyatdan götürülmüşdür.

Cəfər Cabbarlının satirası ifşaedici və qəzəbli deyil, yumşaq, xəbərdar edən və önləyicidir. Yumor onun satirasının ayrılmaz atributudur. Cəfər Cabbarlı yumorunun dərin satirik alt mətnə malik olması onun satirik üslubunun açar xüsusiyyətlərindən biridir. O, yumoru bədii vasitə kimi istifadə edir, satirası isə yumorla yoğrulmuşdur.

Cəfər Cabbarlının satirik şeirləri dövrünün mühüm ictimai problemlərini əks etdirən güclü tənqidi əsərlərdir. O, cəmiyyətin geriliyini, korrupsiyanı, xurafatı və qadın hüquqlarının məhdudlaşdırılmasını açıq şəkildə tənqid edərək Azərbaycan poeziyasında mühüm iz qoymuşdur. Onun satirik irsi bu gün də aktuallığını qoruyur və ədəbiyyatda tənqidi realizmin parlaq nümunəsi kimi qiymətləndirilir.

Ədəbiyyat

1. Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə. I cild. Bakı, Şərq-Qərb, 2005, 328 səh.
2. Qarayev Y. "Tarix: yaxından və uzaqdan", Bakı, Sabah nəşriyyatı, 1996, səh. 397
3. Rüstəmli A. Cəfər Cabbarlı: həyatı və mühiti. Bakı: Elm, 2009, 416 s.
4. Rüstəmli A. Bədii həqiqətlər ustası. Cəfər Cabbarlı. Əsərləri. Dörd cildə. I cild. Bakı, Şərq-Qərb, 2005, 328 s.
5. Nəcəfzadə A. İ. Cəfər Cabbarlının nəğmə dünyası. Ankara: Turkey

CRITICAL TARGETS IN JAFAR JABBARLI'S SATIRICAL POEMS AND THEIR EVALUATION IN LITERARY STUDIES

Mammadova Konul Vagif
Summary

Jafar Jabbarli was a prominent playwright, prose writer, poet, journalist, translator, screenwriter, critic, and theater expert who played an exceptional role in the development of 20th-century Azerbaijani literature, culture, and art. He was one of the most emotional masters of words, possessing a sharp analytical mind and a heart full of passion and indignation. Jabbarli's multifaceted creativity has deep national roots; his work is closely tied to the traditions of folk literature and is deeply connected to the rich heritage of Eastern literary traditions.

This article explores the main targets of criticism in Jafar Jabbarli's satirical poems and their literary-aesthetic functions. It focuses particularly on themes such as social backwardness, corruption, hypocritical religious figures, and the restriction of women's rights. Additionally, the article analyzes how critics and literary scholars have evaluated Jabbarli's satirical legacy. It emphasizes the role of his poetry, which is grounded in the principles of critical realism, in the context of Azerbaijani literature.

ОБЪЕКТЫ КРИТИКИ В САТИРИЧЕСКИХ СТИХОТВОРЕНИЯХ ДЖАФАРА ДЖАББАРЛЫ И ИХ ОЦЕНКА В ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИИ

Мамедова Конул Вагиф кызы
Резюме

Джафар Джаббарлы - выдающийся драматург, прозаик, поэт, журналист, переводчик, киносценарист, критик и театровед, сыгравший исключительную роль в развитии азербайджанской литературы, культуры и искусства XX века. Он был одним из самых эмоциональных мастеров слова, обладающим острым аналитическим мышлением и пламенным, возмущённым сердцем. Многогранное творчество Джаббарлы имеет глубокие национальные корни: оно тесно связано с традициями народной литературы и богатыми восточными литературными традициями.

В статье рассматриваются основные объекты критики в сатирических стихотворениях Джаббарлы и их литературно-эстетические функции. Особое внимание уделяется художественному отражению таких тем, как отсталость общества, взяточничество, лицемерие религиозных деятелей и ограничение прав женщин. Также анализируется оценка сатирического наследия Джаббарлы критиками и литературоведами. В статье подчёркивается значение поэзии поэта, основанной на принципах критического реализма, в контексте азербайджанской литературы.

Rəyçi: prof. Asif Rüstəmli
Daxil olma tarixi 22 may 2025-ci il